

**Συνοπτική παρουσίαση των απόψεων του N. Fairclough έτσι όπως αναφέρονται
στο βιβλίο του *Language and Power***

Εισαγωγή

Κριτική ανάλυση του λόγου

Το βιβλίο του Fairclough αφορά τις σχέσεις γλώσσας και ισχύος και κυρίως τις σχέσεις μεταξύ της χρήσης της γλώσσας και της κοινωνικής ανισότητας. Σκοπός του βιβλίου είναι να αναδείξει την υποτιμημένη σημασία του ρόλου που διαδραματίζει η γλώσσα στην παραγωγή, διατήρηση και αλλαγή των άνισων κοινωνικών σχέσεων. Πιο συγκεκριμένα, ο Fairclough προτείνει μια μελέτη της γλώσσας την οποία ονομάζει **κριτική ανάλυση του λόγου**. Η προσέγγιση αυτή διαφέρει από τις περισσότερες κοινωνιογλωσσολογικές προσεγγίσεις, γιατί ερμηνεύει τα καθιερωμένα πρότυπα χρήσης της γλώσσας ως: α) το αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών που συνδέονται με τις σχέσεις ισχύος και πάλης για ισχύ και β) ως μέσα που διαμορφώνουν κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες οδηγούν με τη σειρά τους στην άνιση κατανομή της ισχύος μέσα στην κοινωνία και κατά συνέπεια σε κοινωνική καταπίεση κάποιων τάξεων.

Κεφάλαιο 1

Γλώσσα και ιδεολογία

Ο Fairclough δηλώνει ότι είναι σοσιαλιστής και ότι αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως πεδίο διαρκούς σύγκρουσης ή λανθάνουσας σύγκρουσης ανάμεσα σε διάφορες κοινωνικές τάξεις. Θεωρεί ότι στη σύγχρονη κοινωνία η εξουσία ασκείται με συναινετικά μέσα. Οι άνθρωποι, αντί να εξαναγκάζονται να κάνουν πράγματα αντίθετα με το προσωπικό τους συμφέρον, πείθονται να το κάνουν με τη θέλησή τους, μέσω της δράσης της ιδεολογίας. Σύμφωνα με τον ίδιο, **η γλώσσα είναι το όργανο με το οποίο αναπαράγεται η ιδεολογία και, ως εκ τούτου, παίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο κατανομείται η ισχύς μέσα στην κοινωνία.**

Κεφάλαιο 2

Ο λόγος ως κοινωνική πρακτική

Για τον Fairclough τα γλωσσικά φαινόμενα είναι κοινωνικά φαινόμενα (ενός είδους) και τα κοινωνικά φαινόμενα είναι (εν μέρει) γλωσσικά φαινόμενα. Κάθε φορά που μιλάμε, ακούμε, διαβάζουμε ή γράφουμε, προσδιοριζόμαστε ταυτόχρονα κοινωνικά και ασκούμε με τη σειρά μας επίδραση στην κοινωνία. Ο Fairclough θεωρεί,

επομένως, τη γλώσσα μια μορφή κοινωνικής πρακτικής, και επομένως την αναλύει ως συνεχή λόγο και όχι ως απλό κείμενο. Πιο συγκεκριμένα, η διάκριση μεταξύ κειμένου (text) και συνεχούς λόγου (discourse) είναι η εξής: το κείμενο αναφέρεται μόνο στις πραγματικές λέξεις που χρησιμοποιούνται, ενώ ο συνεχής λόγος αναφέρεται επιπλέον στις διαδικασίες παραγωγής και ερμηνείας του κειμένου (περίσταση επικοινωνίας, υπονοούμενα, προθέσεις ομιλητή, γνώσεις του κόσμου συνομιλητών κ.λπ.). Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα κείμενα δεν έχουν απόλυτη σημασία αφ' εαυτού. Οι άνθρωποι ερμηνεύουν τα κείμενα ανάλογα με τη γνώση του κόσμου που μεταφέρουν σ' αυτά και με βάση την κοινωνική τους εμπειρία.

Είδη λόγου και θέσεις υποκειμένου

Όπως οι περισσότεροι γλωσσολόγοι, έτσι και ο Fairclough δέχεται ότι υπάρχουν διάφορες τυποποιημένες και δομημένες μορφές λόγου ανάλογα με τις περιστάσεις στις οποίες αλληλεπιδρούμε, υποστηρίζει ωστόσο ότι οι διαφορετικές αυτές μορφές λόγου, γνωστές ως είδη ή τύποι λόγου, καθορίζουν την κοινωνική πρακτική, που με τη σειρά της αναπαράγει τα είδη του λόγου. Σημειώνει παράλληλα ότι κάποια είδη λόγου κυριαρχούν περισσότερο και έχουν μεγαλύτερο κύρος από ό,τι κάποια άλλα.

Υποστηρίζει επίσης ότι, σε κάθε είδος λόγου, οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα να υποδυθούν συγκεκριμένους μόνο ρόλους. Για παράδειγμα, στο λόγο της σχολικής τάξης, υπάρχει ο ρόλος του μαθητή και ο ρόλος του δασκάλου. Κάθε φορά που ένας μαθητής ή ένας δάσκαλος παίρνει μέρος σε μια συνομιλία μέσα στην τάξη, ενδυναμώνει τη θεσμική σχέση δασκάλου-μαθητή. Κατά τη διάρκεια της καθημερινής τους επικοινωνίας είναι υποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουν τη γνώση των θεσμών που διαθέτουν για να κατανοήσουν το λόγο και να εισαχθούν σ' αυτόν και διασφαλίζουν μ' αυτό τον τρόπο τη συνέχιση της ύπαρξής του. Ο Fairclough ονομάζει τους ρόλους που υποδύονται οι συμμετέχοντες σε κάθε είδος λόγου **θέσεις υποκειμένου**. Υποστηρίζει επίσης ότι οι συμμετέχοντες είναι υποχρεωμένοι να αναλάβουν συγκεκριμένες θέσεις υποκειμένου σε κάθε είδος λόγου και ότι οι λόγοι παρέχουν συγκεκριμένες θέσεις υποκειμένου για τους συμμετέχοντες. Προτιμά να χρησιμοποιεί τον όρο *θέση υποκειμένου* αντί του όρου *κοινωνικός ρόλος* για τον εξής λόγο: Ο όρος **υποκείμενο** μπορεί να αναφέρεται: α) σε κάποιον που υπόκειται σε κάτι, π.χ. μια εξουσία πολιτικής ή άλλης φύσης, και άρα παίζει παθητικό ρόλο και υπόκειται σε διαμόρφωση και β) παράλληλα σε κάποιον/κάτι που έχει ενεργητικό ρόλο σε μια πράξη, π.χ. το υποκείμενο της πρότασης. Για τον Fairclough, τα άτομα έχουν περιορισμούς έτσι ώστε να μπορούν

να λειτουργήσουν σε ορισμένες μόνο θέσεις υποκειμένου, που κατασκευάζονται από τα είδη του συνεχούς λόγου, και κατ' αυτή την έννοια είναι παθητικά. Υποστηρίζει, ωστόσο, παράλληλα ότι μόνο μέσω αυτών των περιορισμών τα άτομα καθίστανται ικανά να ενεργούν ως κοινωνικά δρώντα πρόσωπα. Με άλλα λόγια, πιστεύει ότι το να υπόκειται κάποιος σε περιορισμούς αποτελεί προϋπόθεση του να καθίσταται ικανός να κάνει κάτι.

Πώς διαμορφώνεται η ατομική υποκειμενικότητα

Υποστηρίζει επίσης ότι η ατομική υποκειμενικότητα και άρα η ταυτότητα κάποιου δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά κάτι που παράγεται κοινωνικά μέσω της τοποθέτησης του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της ζωής του σε ποικίλες θέσεις υποκειμένου (που καθιερώνονται από ποικίλα είδη λόγου). Αυτό έχει αποτέλεσμα η ταυτότητα του ατόμου να μην είναι ενιαία ούτε να έχει απόλυτη συνοχή.

Κεφάλαιο 3

Αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών μέσω του λόγου

Σημειώνει ακόμη ότι κάθε φορά που οι άνθρωποι παράγουν ή ερμηνεύουν ένα κείμενο, αναγκαστικά βασίζονται στα είδη λόγου και στις κοινωνικές δομές που ήδη γνωρίζουν και, επομένως, αναπαράγουν με τη σειρά τους αυτές τις δομές μέσω του λόγου. Οι άνθρωποι αναπαράγουν και συντελούν στη διατήρηση των ήδη υπάρχουσών κοινωνικών και θεσμικών δομών, με τη συμμετοχή τους σε λόγους που προϋποθέτουν παρόμοιες δομές ώστε να γίνουν κατανοητοί. Για τον Fairclough, τα είδη λόγου ενσωματώνουν ιδεολογίες που νομιμοποιούν και διατηρούν τις είδη υπάρχουσες σχέσεις κοινωνικής ανισότητας.

Επισημαίνει επίσης ότι ο λόγος χρησιμοποιείται και αξιοποιείται για την εγκαθίδρυση ασύμμετρων σχέσεων κατανομής της ισχύος είτε με άμεσο είτε με έμμεσο τρόπο. Για παράδειγμα, στο λόγο των μίντια οι σχέσεις ισχύος που εξασκούνται μέσω αυτού δεν είναι φανερές αλλά λανθάνουσες. Για τον Fairclough το θέμα της ισχύος πίσω από το λόγο υπάρχει και στην περίπτωση της τυποποίησης και καθιέρωσης μιας γλώσσας. Θεωρεί, για παράδειγμα, την τυπική αγγλική ως μια μορφή ισχύος που βρίσκεται πίσω από το λόγο.

Κεφάλαιο 4

Φυσικοποίηση κυρίαρχων ειδών λόγου

Δεδομένου ότι όλα τα είδη λόγου δεν έχουν το ίδιο κύρος, οι θέσεις υποκειμένου των κυρίαρχων ειδών λόγου μπορούν να φυσικοποιηθούν, δηλαδή να γίνουν αντιληπτές ως φυσικές. Η φυσικοποίηση ορισμένων θέσεων υποκειμένου θέτει περιορισμούς στα άτομα και μακροπρόθεσμα συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση των ατόμων και στον περιορισμό του συνόλου των κοινωνικών ταυτοτήτων σε μια κοινωνία. Επομένως, η φυσικοποίηση αποτελεί ένα αξιοθαύμαστο μέσο επιβολής της ισχύουσας τάξης και των σκοπών της. Όταν ένα κυρίαρχο είδος λόγου φυσικοποιείται, χάνει την εμφανή σχέση του με κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία ή συγκεκριμένα συμφέροντα και γίνεται η κοινή πρακτική κάποιου θεσμού ή κάποιας κοινωνίας. Έτσι, η ιδεολογία καθίσταται κοινή λογική, κοινή πρακτική και παύει να φαίνεται ως ιδεολογία. Η ιδεολογία αυτή γίνεται πλέον πιο αποτελεσματική, γιατί είναι πια μεταμφιεσμένη.

Κυρίαρχα είδη λόγου

Είδη λόγου που έχουν αποκτήσει κύρος είναι τα είδη λόγου του καταναλωτισμού, και πιο συγκεκριμένα, ο λόγος της διαφήμισης, της γραφειοκρατίας και της συνέντευξης. Τα είδη αυτά είναι είδη στρατηγικού λόγου, δηλαδή λόγου προσανατολισμένου σε χρηστικούς σκοπούς, στην επίτευξη αποτελεσμάτων και όχι επικοινωνιακού λόγου, που είναι προσανατολισμένος προς την επίτευξη συνεννόησης μεταξύ των συμμετεχόντων. Ο Fairclough επισημαίνει επίσης ότι ένα είδος λόγου που παίζει μεγάλο ρόλο στη δημιουργία του υποκειμένου είναι εκείνο του σχολείου και της σχολικής τάξης. Πιστεύει ότι οι λόγοι με τους οποίους έρχονται σε επαφή τα παιδιά στο σχολείο μας βοηθούν να προσδιορίσουμε το είδος των ανθρώπων στους οποίους θα εξελιχθούν οι μαθητές.

Κεφάλαια 5-9

Κριτική ανάλυση λόγου και κοινωνική χειραφέτηση

Τέλος, αφού περιγράψει τα διάφορα στάδια της κριτικής ανάλυσης του λόγου, ο Fairclough καταλήγει ότι η ανάλυση αυτή μπορεί να συμβάλει στη χειραφέτηση των κυριαρχούμενων και καταπιεσμένων τάξεων της κοινωνίας και να αξιοποιηθεί στην εκπαίδευση με στόχο την κριτική συνειδητοποίηση της γλώσσας από τους ίδιους τους μαθητές.